

негативного впливу олігархічних кіл та великого капіталу на посадовців вищого рівня; створить систему громадсько-політичного та державного контролю за функціонуванням політичних партій і громадських об'єднань як суб'єктів формування органів влади тощо.

Вважаємо за доцільне включити у Закон про люстрацію положення про оцінку попередньої влади; передбачити контроль доходів і видатків державних службовців; залучення ЗМІ до процедури люстраційного процесу з метою більш прозорого та повного інформування громадськості та апелювання до Національної спілки журналістів України щодо відповідальності журналістів за достовірність інформації; залучити у процес люстрації таких інституцій, як Державна архівна служба України, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі та ін.

Отже, люстрація є зміною, очищенням, знищенням тоталітарної системи влади, стосується різних сфер суспільного життя, але найважливішим сьогодні є її втілення в політичній сфері, тому що стосується кардинальної зміни існуючої політичної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костеж С. Люстрація: політичні чистки за ширмою реформ [Електронний ресурс] / С. Костеж. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/analitika/lyustraciya-politichni-chistki-za-shirmoyu-reform-52168.html>
2. Дейниченко В. Концепція перманентної люстрації (очищення) влади в Україні

[Електронний ресурс] / В. Дейниченко. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/presentation/dejnichenko-vf-lyustratsiya-permanentnaya-kontseptsiya>

3. Большая энциклопедия в 62 томах. Т. 27. – М.: ТЕРРА, 2006. – 592 с.
4. Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII / І. О. Рибачок // Наукові праці історичного факультету. – 2009. – Вип. XXVII. – С. 310-318.
5. Костюченко С. Люстрація – це не війна з минулим, це боротьба за майбутнє [Електронний ресурс] / С. Костючко. – Режим доступу: <http://www.tyahnubok.info/dopysy/dopysy/005425>
6. Сахно О. Що таке люстрація? З досвіду країн соціального табору [Електронний ресурс] / О. Сахно. – Режим доступу: <http://www.lustration.org.ua>
7. Степаненко О.Г. Політична люстрація : теоретичні засади поняття / О. Г. Степаненко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комп-лексу „Кієво-Могилянська академія”]. Сер.: Політологія. – 2014. – Т. 236, Вип. 224. – С. 17-20.
8. Саакашвілі: Україні потрібна економічна люстрація [Електронний ресурс] // Уніан. – 20.08.2014. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/953194-saakashvili-ukrajini-potribna-ekonomichna-lyustratsiya.html>
9. При Мін'юсті утворено робочу групу з удосконалення закону про очищення влади [Електронний ресурс] // Держінформ'юст. – 13.01.2015. – Режим доступу: <http://lustration.minjust.gov.ua/article/read/43>
10. Как вылечилась Польша – рецепт для Украины [Електронний ресурс] // Європейський медіа-центр. – 19 июня 2014. – Режим доступу: <http://www.mediacentr.info/politics/kak-vylechilas-polsha>

УДК 328.188

Самброс А.С.

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

ПОЛІТИЧНИЙ ФАМІЛІЗМ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІ ТА ВНУТРІШНІ МЕХАНІЗМИ ФЕНОМЕНІВ

Аналізуються типи політичного фамілізму, а також внутрішні механізми, завдяки яким практики політичного фамілізму встановлюються, функціонують і відновлюються в політичних режимах. Досліджується компаративний зв'язок між політичним та аморальним фамілізмом. Особлива увага приділяється патернам політичного фамілізму в масовій культурі й можливостям їх аналітичного застосування в політичній науці.

Ключові слова: політичний фамілізм, аморальний фамілізм, політична довіра, капітал довіри, політичні режими.

Самброс А.С.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАМИЛИЗМ: ПРОБЛЕМЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И ВНУТРЕННИЕ МЕХАНИЗМЫ ФЕНОМЕНОВ

Анализируются типы политического фамилизма, а также внутренние механизмы, благодаря которым практики политического фамилизма устанавливаются, функционируют и восстанавливаются в политических режимах. Исследуется компаративная связь между политическим и аморальным фамилизмом. Отдельное внимание уделяется паттернам политического фамилизма в массовой культуре и возможности их аналитического применения в политической науке.

Ключевые слова: политический фамилизм, аморальный фамилизм, политическое доверие, капитал доверия, политические режимы.

Sambros A.

POLITICAL FAMILISM: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION AND INTERNAL MECHANISMS OF PHENOMENA

This article analyzes the types of political familism and internal mechanisms of its installation, functioning and restoration in political regimes. It studies the comparative relationship between political and immoral familism. Much attention is paid to the patterns of political familism in mass culture and possibilities of their analytical use in political science.

Key words: political familism, immoral familizm, political trust, trust capital, political regimes.

Політичний фамілізм як політологічний феномен не має структурованого предметного поля досліджень, що не дає змоги ефективно використовувати його в якості концептуальної схеми пояснення процесів розподілу влади в політичних режимах.

До теми політичного фамілізму одночасно відносять антропологічні розвідки та праці, присвячені корупції й непотизму, фінансово-економічній довірі в суспільстві, особливостям формування політичних режимів і т.п. Додаткове розвивання предметного поля відбувається через галузеву специфікацію розуміння фамілізму (як суто „соціологічного”, „психологічного”, „політичного”, „біологічного” феномена). Саме тому необхідно звернути більш детальну увагу на внутрішні механізми й різновиди політичного фамілізму, звузити проблемне поле теми й сфокусувати дослідження на розкриття необхідних умов становлення та стабільного функціонування аналізованого феномена.

Отже, вивчення політичного фамілізму має не лише теоретичне, а й практичне значення для сучасної політології.

Метою розвідки є аналіз типів і внутрішніх механізмів політичного фамілізму.

Темі політичного фамілізму присвячено декілька профільних праць: „Моральні основи відсталого суспільства” Е. Банфілдом (1958 р.), „Похвала непотизму” А. Беллоу (2004 р.), „Культурні зміни і фамілізм”

А. Гарзона (2000 р.). Досліджуваний феномен також побіжно розглядається в низці соціологічних і публіцистичних розвідок: „Довіра: соціальні чесноти і створення благоденства” Ф. Фукуями (1995 р.), „Змушуючи демократію працювати: громадянські традиції в сучасній Італії” Р. Патнема (1994 р.), „Хто процвітає: як культурні цінності формують економічний і політичний успіх” Л. Харрісона (1992 р.), „Політичний фамілізм в Лівані” Дж. Суада (2011 р.).

Враховуючи низьку ступінь вивченості теми політичного фамілізму, а також відсутність матеріалів, що системно досліджують внутрішні механізми й види політичного фамілізму, в межах розвідки необхідно *провести диференціацію типів політичного фамілізму й виокремити базові елементи становлення й стабільного функціонування аналізованого феномена.*

Аморальний і політичний фамілізм: проблема розрізнення й актуалізації феноменів. Аморальний і політичний фамілізм – поняття споріднені, але не тотожні. Аморальний фамілізм – термін, уведений в науковий обіг Е. Банфілдом на позначення загальноприйнятої стратегії поведінки умовної спільноти на півдні Італії (реальне польове дослідження проводилося в муніципалітеті К’яромонте), що полягає в максимізації короткочасної вигоди для своєї сім’ї всупереч інтересам інших членів громади [1].

Політичний фамілізм – це ознака дій індивідів у політичній системі, в якій єдиним стійким соціальним інститутом, що володіє капіталом міжособистісної довіри, є сім'я [2; 3; 4]. Тому справедливо стверджувати, що фамілістичні практики до певної міри поширені в будь-якому політичному режимі, але не кожний режим формує й визначає політичний фамілізм. У цьому розумінні аморальний фамілізм можна вважати крайнім, „модельним” втіленням політичного фамілізму – прямою конкуренцією між сім'ями (у розширеному форматі „мафії”) за владу й ресурси до остаточної перемоги.

Зрозуміло, що концепція „аморального фамілізму”, маючи колосальний аналітичний потенціал, потребує ревізії з огляду на те, що авторський виклад Е. Банфілда був актуальним у геополітичній ситуації середини 50-х років ХХ ст. Тому в сучасній політологічній науці класичний концепт аморального фамілізму зазнає критики.

Наприклад, деякі дослідники [5] не вбачають стійкого взаємозв'язку між рівнем суспільної довіри, економічним і політичним рівнем розвитку соціуму й поширеністю фамілістичних практик. На думку М. Люнге (який спирається на дослідження М. Вебера, Ф. Фукуями й Е. Остром), альтернативний погляд на політичну роль сім'ї полягає саме в тому, що через цей інститут відбувається створення соціального капіталу, передача традицій (в тому числі й політичних) і контроль за дотриманням суспільних норм.

Таким чином, М. Люнге акцентує увагу на односторонності висвітлення негативних елементів „сімейності”. У своїй резонансній статті „Чи був Банфілд правий? Сімейні узи і громадянські чесноти” дослідник намагається довести, що сильні сімейні зв'язки сприяють розбудові суспільства з ефективною системою оподаткування й низьким рівнем злочинності [5].

Праця М. Люнге ґрунтується на масштабних компаративних даних. Однак учений досліджує схильність громадян (та мігрантів) з тієї чи іншої країни до практик „аморального фамілізму” стандартними соціологічними методами, повністю ігноруючи фактологічний аналіз архітектури політичних режимів, на якому базується наукова робота Е. Банфілда.

Оскільки критична розвідка М. Люнге не розкриває причин виникнення й механізмів функціонування практик аморального фамілізму, а лише демонструє рівень їх прийняття представниками певної умовної спільноти, об'єднаної за національним

принципом, ідеї Е. Банфілда потребують іншої моделі концептуалізації.

На нашу думку, політичний фамілізм слід розглядати як аналітичну характеристику будь-якого політичного режиму й застосовувати в певному діапазонно-груповому вимірі (наприклад, у вигляді рейтингу країн/регіонів за рівнем політичного фамілізму). Натомість аморальний фамілізм може слугувати аналітичним інструментом тільки в прив'язці до історичних фактів та „археології політичних режимів”.

Варто зазначити, що поняття політичного фамілізму (на відміну від аморального) не дає однозначної характеристики рівню розвитку або демократизації суспільства. Цей феномен необхідно розглядати з обов'язковим урахуванням додаткових властивостей режиму (наявності чи відсутності інституційних обмежень сімейного покровительства, структури державної еліти, рівня незалежності судової гілки влади, традицій і т.п.). Натомість факт присутності проявів аморального фамілізму слугує вичерпною характеристикою політичної системи.

Сфери застосування: аморальний фамілізм як державна та політичний фамілізм як суспільна стратегії. Розвиваючи концепт аморального фамілізму, можна перенести його й на глобальний історичний рівень для аналізу режимних особливостей деяких держав. Так, загальновідомою є патерналістська сутність тоталітарних режимів. У більшості з них лідер прямо чи опосередковано ототожнювався з „батьком народу”. Відповідно, суспільство розумілося як проекція великої сім'ї, голова якої має абсолютний авторитет. Якщо опустити релігійні корені цього явища, „культ особистості” насправді є нічим іншим, як прагненням нав'язати народові відчуття кровної спорідненості з політичним лідером і бачення держави як одного великого клану.

Найяскравішим зразком реалізації такої стратегії в минулому столітті є штамп „батько народів”, яким пропагандистський апарат СРСР користувався при розробці політичного образу генсека ЦК ВКП(б) Йосипа Сталіна. Аналогічні приклади: Мао Цзедун, Пол Пот, династія Кімів у Північній Кореї. Концептуальні схеми створення архетипу „батька народу” властиві також режимам Сапармурата Ніязова, Нурсултана Назарбаєва, Муаммара Каддафі, Йосипа Броза Тіто, Уго Чавеса, Володимира Путіна і т.п.

При цьому кожне тоталітарне суспільство перебувало в стані постійного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам. Соціум морально готувався до війни, якої нібито прагнули інші держави. Це розхитувало весь світовий порядок, адже для досягнення загального добробуту ефективнішою була не конкуренція, а співпраця й відмова від гонки озброєнь.

Простежується очевидна аналогія між діями сімейно орієнтованих індивідів у суспільствах аморального фамілізму та стратегією зовнішньополітичної боротьби між державами або союзами держав.

Відсутність еквілібру на світовій геополітичній арені (навіть у плані територіальної стабільності державних утворень) легко пояснити логікою „аморального фамілізму” (аморальної дії), за якою боротьба за вплив стає причиною розв’язання політичних конфліктів.

Таку логіку найкраще демонструє біполярний світ часів розпаду холодної війни (60-х років ХХ ст.). Єдиним реальним фактором, що стримував гравців від тотального конфлікту, був страх перед пірровою перемогою чи можливістю самознищення. При цьому альянси держав не гребували боротьбою за зони впливу на периферії, переводячи політичне протистояння в царину економіки. Ресурси, які могли б витрачатися на розвиток промисловості, утримання соціального сектору, проведення фундаментальних досліджень, пішли на військову підтримку лояльних політичних режимів.

Звісно, логіка „аморального фамілізму” може застосовуватися не лише для пояснення природи міжнародної боротьби за світову гегемонію чи регіональне лідерство.

Набагато перспективнішою виглядає можливість дослідження феномена політичного фамілізму як персональної мотиваційної стратегії індивіда в модерних (капіталістичних) державах, а аморального фамілізму – як стратегії досягнення політико-економічного еквілібріуму в гібридних режимах.

Стратегія виживання особистості в капіталістичній політичній системі полягає в необхідності накопичення максимальної кількості матеріальних цінностей. Збагачення відбувається завдяки безпосередньому праву на володіння, захист і передачу майна в спадок. У книзі „Протестантська етика і дух капіталізму” М. Вебер продемонстрував [6], що примноження матеріальних цінностей є самоціллю індивіда, який знаходиться

в ідейному авангарді капіталістичної системи (протестантизмі).

Добре відомо, що накопичення капіталу (при гарантіях його захисту) сприяє створенню специфічного типу еліти – великої буржуазії. Ідеться про обмежений перелік сімей, що в стійких політичних режимах спромоглися зберегти панівні позиції, а в гібридних – змогли швидко на цих позиціях утвердитися. Такі родини мають величезний вплив на національну та міжнародну політику ще з часів перших модерних революцій.

Якщо реальна владна ієрархія в державі базується на багатстві (наприклад, у демократичних системах доступ до влади обмежений необхідністю продукувати дорогу рекламу, платити обов’язкові застави для участі у виборах, утримувати виборчі штаби і т.п.), у ній неминуче виникає умовний „пул претендентів” на ключові посади. Зрозуміло, що він включає досить обмежену кількість сімей або їх конгломератів, що контролюють основні економічні ресурси країни.

Саме тому політичний фамілізм є невід’ємною частиною сучасного політичного світу. Навіть ідеально вибудовані інституційні обмеження фамілістичних практик (якщо такі існують) у більшості випадків не можуть забезпечити повне народовладдя в політичних режимах, що зосереджують головні владні важелі в руках обмеженої кількості сімей-капіталістів, чії права захищені й нормами міжнародного права, й національним законодавством. Тому політичний фамілізм не слід розглядати лише негативно: зазвичай це явище не суперечить інституціональній сутності суспільства (завдяки легітимності капіталу, силі релігійної чи державницької традиції, високому рівню міжособистісної довіри і т.п.).

Натомість аморальний фамілізм у сучасному світі – завжди ознака перманентної дестабілізації системи, відсутності інституційних обмежень фамілістичних практик, що створює сильний резонанс між елітою й масами в суспільстві, що постійно пригнічується силою або інтенсивною ідеологічною обробкою (створенням образів внутрішніх і зовнішніх ворогів – провокаторів, терористів і т.п.).

Актуальне поле аморального й політичного фамілізму

Для виявлення актуального поля дослідження звернемося до аналізу аморального фамілізму на пострадянському просторі.

Деякі науковці ставили під сумнів можливість застосування цього поняття до посткомуністичної дійсності. Наприклад, білоруська дослідниця А. Широканова, спираючись на дані European Values Study 2008 р., підкреслює, що значущість сім'ї в пострадянських суспільствах нижча, ніж у західноєвропейських [7]. Причому матеріальна й психологічна функції родини відіграють для громадян більш істотну роль, ніж відтворення й соціалізація. Однак і рівень недовіри в пострадянських країнах вищий, ніж у західноєвропейських. Порівнюючи ступінь значущості сімейних цінностей і градус громадянської байдужості, А. Широканова доходить висновку, що на пострадянському просторі можна говорити про атомізм, а не аморальний фамілізм.

Але враховуючи безумовний зв'язок між відсутністю ефективних інститутів обмеження практик політичного фамілізму (принаймні в державному секторі) й поступовим сповзанням частини посткомуністичних режимів до стану аморального фамілізму, погодитись з дослідницею важко.

Розпад СРСР був пов'язаний передусім з кризою усталених соціальних інститутів і втратою населенням почуття „стабільності”, надії на майбутнє. Це змусило багатьох шукати духовно-довірчу компенсацію в таких базових інститутах, як сім'я і релігійні громади. Ряд колишніх комуністів-високопосадовців, зокрема й відомих українських політиків (серед яких і перший президент України Леонід Кравчук), змінили свої політичні переконання на консервативні й націоналістичні. Комуністичний фанатизм змінився демонстративною релігійністю політичної еліти й пошуком національних політичних традицій.

Через втрату довіри до політичної системи й економічну нестабільність вирішальну роль у соціальному просуванні стала відігравати сім'я: її фінансовий капітал, кількість „корисних знайомих” в органах державної влади, силовий потенціал і т.п. Після розпаду нібито монолітного соціуму на атоми громадяни почали сприймати всіх державних функціонерів як „одноосібників”, які думають лише про власний добробут. При цьому кожен із них прагне на місце чиновника чи політика, аби працювати лише на збагачення власної сім'ї. В умовах низького рівня життя та слабкої громадянської активності такий світогляд вкладається в уявлення про аморальний фамілізм. Про це свідчить, наприклад, величезний успіх фільму „Брат” (1997), що

відкрито акцентував увагу на приматі родинних зв'язків над будь-якими іншими (корпоративними, релігійними тощо).

Найяскравіше політичний фамілізм проявляється в блокуванні вищих поверхів владної ієрархії для соціальних ліфтів. Якщо початок існування СРСР відзначався високою вертикальною мобільністю, то в останнє „радянське” десятиліття нормальною практикою кар'єрного зростання стало номенклатурно-сімейне покровительство. Це закривало систему для осіб, які могли б запровадити принципово необхідні зміни для підвищення її ефективності в умовах нового часу.

Політичний фамілізм притаманний навіть цивілізованам демократичним державам (Сполученим Штатам, Франції, Великобританії). Так, президент США Джон Кеннеді призначив генеральним прокурором свого брата Роберта (цілком у дусі фамілістичних традицій клану Кеннеді). У різний час у Білому домі хазяйнували два Джорджі Буші – батько і син. А ще один Буш є серед можливих кандидатів у президенти на виборах 2016 року.

У державах, де демократія не реалізувалася або лише проходить процес становлення, ситуація набагато гірша, адже політичний фамілізм без інституційних обмежень приречений на стрімку мутацію у фамілізм аморальний. Наприклад, у Північній Кореї фактично утвердилася династія Кімів з безальтернативною передачею влади у спадок. Подібна практика, на думку багатьох, готується президентом Білорусі Олександром Лукашенком, який планує передати владу одному зі своїх синів – чи то Віктору, чи то Миколі [8]. До сімейного скандалу 2013 р. наступником президента Узбекистану Іслама Карімова мала стати його дочка Гульнара [9].

Одним із найприкметніших прикладів відвертого аморального фамілізму в європейських країнах був режим комуністичного диктатора Ніколае Чаушеску в соціалістичній Румунії, де існував культ особистості не лише самого Чаушеску, а і його дружини – малограмотної робітниці, яка отримала статус першого віце-прем'єра й академіка. Крім неї, керівні посади дістали й інші численні родичі правителя. Навіть пес Чаушеску отримав чин полковника армії [10], що дає багатий матеріал для дослідження можливого діапазону суб'єктів „розширеної сім'ї” в суспільствах, уражених практиками аморального фамілізму.

Однак актуальне поле досліджуваного явища не обмежується лише схемами розподілу влади. Воно пов'язане з, можливо, найцікавішим політологічним феноменом – корупцією. Так, однією з найбільш корумпованих держав пострадянського простору є Киргизія. Шведський політолог Й. Енгвалла присвятив свою докторську дисертацію процесу перетворення держави на інвестиційний ринок, на якому громадяни можуть купувати (орендувати) посади для отримання величезної адміністративної ренти, на прикладі Киргизстану [11]. Дослідник виділив дві важливі умови придбання посади: наявність достатньої кількості грошей (ресурсна умова) і кланових зв'язків (умова довіри). Таким чином, корупція, що є перешкодою для нормального функціонування політичного режиму, лишається невід'ємним інститутом держави, пронизаної практиками аморального фамілізму.

В Україні показовим щодо політичного фамілізму можна вважати сумнозвісний парламент VII скликання, істотна кількість депутатів якого перебувала в родинних зв'язках між собою або з членами уряду. На його прикладі легко продемонструвати кореляцію між виборчими правилами й розвитком політичного фамілізму. Примітивні виборчі моделі (на кшталт мажоритарного принципу одноосібної перемоги в разі отримання умовної більшості голосів) призводять до кланового розподілу прохідних округів.

Усього до Верховної Ради України VII скликання входило 12 сімейних груп [12], що є найбільшим показником за всю історію вітчизняного парламентаризму. Збільшення кількості родинних представництв у 2012 р. було спровоковано поверненням до змішаної мажоритарної системи. Зрозуміло, що використання державних чи особистих бізнес-ресурсів більш виправдане для зиску членів власної сім'ї, оскільки рівень взаємного контролю та довіри між родичами набагато вищий, ніж між депутатами, яких об'єднує партійність. Довіра, як політичний фактор партнерства, сприяє збільшенню сімейних представництв у парламенті та, як свідчить дослідження Й. Енгвалла, легітимізує розвиток політичної корупції та кровної кругової поруки.

У майбутньому зростання кількості сімейно-політичних союзів варто очікувати на рівні місцевих рад після проведення відповідних виборів у 2015 р. Можливі різні варіанти розвитку сімейного представництва, але воно обов'язково відбудуватиметься

там, де місцевий бізнес і адміністративна влада вже знаходяться під контролем обмеженої кількості сімей.

Політичний фамілізм: правила успадкування

Головним внутрішнім механізмом політичного фамілізму є правила успадкування ресурсів і статусів. Цей аспект є ключовим елементом для розуміння специфіки політичного фамілізму в усіх політичних режимах.

Слід зазначити, що загальні схеми успадкування тотожні для переважної більшості суспільств. Вони базуються на кількох важливих принципах, що формують правила передачі капіталів і визначають фамілістичну мотивацію індивідів. При цьому найпоказовішим предметом для дослідження цих схем можуть слугувати монархічні режими, у яких міжособистісна передача державної влади відбувається безпосередньо в межах окремої сім'ї.

Аналіз історії розвитку сучасних європейських держав свідчить, що норми та стандарти розподілу ролей між членами родин в аграрних суспільствах повністю відповідали практикам правлячих династій (з окремими відхиленнями в бік лібералізації правил успадкування при формуванні абсолютистських режимів – наприклад, можливістю перебування на престолі монарха-жінки).

Важливо враховувати, що в доіндустріальних суспільствах сім'я була основою економіки, оскільки родинні ролі доповнювалися аграрно-виробничими. Від кількості дітей (робочих рук) багато в чому залежало виживання клану, що призводило до культивування багатодітності як необхідної умови добробуту й безпеки.

Зі збільшенням кількості населення в Європі та вичерпанням основного ресурсу – придатної до сільськогосподарської [13] обробки землі – почали поширюватися норми, що сформуливали дух сучасного політичного фамілізму й визначили принципи успадкування капіталів за *майоратом* і *прімогенітурою* (*первородством*).

Майорат – продукт феодальної епохи, що започаткував процес формування професійних страт і протоіндустріальних сімей. Цей принцип, утілений у юридичних нормах, полягає в тому, що земельний наділ, який належить сім'ї, цілком передається в спадок одному нащадку (як правило – старшому сину).

Саме майорат вивів на історичну сцену сучасну нуклеарну сім'ю, характерну для

західних суспільств. Її структурна окремішність була спровокована й доведена до межі розвитком апарату модерної держави й перенесенням функцій виховання, освіти, релігії, військової служби та урядування на нові державні інститути. Це сприяло стрімкому поширенню фамілістичних практик, що більше не блокувалися жорсткою соціальною ієрархією й фактичною неможливістю переходу з однієї суспільної верстви до іншої.

Отже, розвиток капіталізму й формування класу буржуазії створили той політичний фамілізм, до якого ми звикли, – у вигляді прагматичних сімейних кланів, що накопичують фінансові, промислові, силові, інформаційні й інші ресурси з метою збільшення своїх владних можливостей і досягнення міцної адгезії з вищими шаблями державної влади.

З погляду правил передачі капіталів і статусів важливу роль відіграють також засади *прімогенітури*, поширені монаршими сім'ями на весь соціум у вигляді легітимної традиції.

Прімогенітура – система передачі влади в монархічних режимах за принципом первородства [14]. Існує п'ять типів *прімогенітур* за статевими особливостями успадкування.

1. *Матрилінійна прімогенітура* – система передачі влади лише за жіночою лінією. У Європі такого формату не існувало.
2. *Патрилінійна (агнатична) прімогенітура* – схема успадкування престолу, що виключає жінок. Цей класичний патріархальний інструмент передачі влади, добре відомий з часів салічних законів (V-VI ст. н.е.), зараз діє в Ліхтенштейні.
3. *Абсолютна (шведська) прімогенітура* – система, в якій престол займає старший нащадок без огляду на стать. Сьогодні впроваджена в більшості європейських монархій (Нідерландах, Данії, Норвегії, Швеції, Бельгії, поступовий перехід до такого формату розпочала Великобританія).
4. *Когнатична (кастільська) прімогенітура* – схема, за якою між двома спадкоємцями з рівними правами на отримання престолу пріоритет віддається чоловікові. Іншими словами, жінка може успадкувати владу лише за відсутності прямих нащадків монарха за чоловічою лінією. Ця система поки що діє в Іспанії й Англії, що планують переходити на абсолютну *прімогенітуру*.

5. *Агнатично-когнатична (австрійська) прімогенітура* – схожа на когнатичну система, в якій жінка посідає престол тільки за відсутності жодного представника династії чоловічої статі. Діяла в Австрійській і Російській імперіях.

Історія розвитку *прімогенітури* від патрилінійної до абсолютної розкриває ще одну особливість функціонування фамілістичних практик – *тотальний патріархат*, що лише в останнє століття почав поступово нівелюватися в західних державах (але аж ніяк не в гібридних режимах). Абсолютна *прімогенітура* як авангардний підхід до реалізації права на успадкування престолу демонструє прагнення політичних систем відповідати не тільки критеріям біологічної доцільності, а й феміністичним викликам і необхідності імплементації принципів рівності громадянських прав.

Можна було б припустити, що загальна криза інституту сім'ї, що триває щонайменше з середини ХХ ст., почала поволі знищувати фамілістичні суспільства, переводячи їх у стан егоцентричного постмодерну. Але поступова деструкція фамілістичних соціумів не призвела до зникнення політичного фамілізму, адже рівень довіри між членами однієї сім'ї, навіть з порушеними статусними позиціями і відсутністю колективної самоідентифікації, залишається надвисоким. А в ситуації серйозних соціальних потрясінь родина стає єдиним стабільним „банком довіри”.

Саме тому мода на абсолютну *прімогенітуру* в сучасних європейських монархіях демонструє здебільшого фасадний характер обмеження практик політичного фамілізму й опосередковано доводить, що досліджуваний феномен є мотиваційною основою функціонування будь-якого політичного режиму (з відкритими чи закритими політичними ринками).

Також прикметним є відлуння принципів *прімогенітури* в сучасних політичних реаліях (як у продуктах масової культури, так і в конкретних діях відомих політиків). Так, соціум активно повертається до традиції передачі батьківської справи (а не тільки нерухомого майна й титулів) старшому синові, що виникла в ремісничих гільдіях і середньовічних цехових об'єднаннях. Така практика була зумовлена обмеженістю кількості майстрових місць і необхідністю саморегуляції ринку й виробництва.

Традиція призвела до формування нової верстви – синів, позбавлених майорату та змушених займатися самозабезпеченням. Ці

вільні й відносно освічені люди поповнювали лави церковнослужителів, військових та інших страт, дотичних до держави й публічної сфери.

З часом принцип прімогенітури створив певний „стандарт” розбудови успішних сімейних кланів: старшому сину/нащадку делегувалися батьківські статуси, капітал і повноваження з управління справами родини, а молодші мали розширювати межі впливу сім’ї, працюючи на урядові структури (в тому числі й військові) або займаючись політикою. Така стратегія досі реалізується в демократичних і гібридних режимах.

У відомій книзі М. П’юзо „Хрещений батько” [15], що є квінтесенцією філософії кримінальних кланів, голова могутнього злочинного синдикату Віто Корлеоне стверджує, що за правилами має залишити керівництво родинним кланом своєму первісткові – Сонні Корлеоне, який, на його думку, є „поганим Доном”. А от наймолодшого сина Майкла Віто бачить щонайменше американським сенатором. Трагедія полягає в тому, що після смерті Сонні керівництво синдикатом і статус „хрещеного батька” переходять Майклові, позбавляючи його перспективи стати публічним політичним лідером.

Реальний історичний приклад – родинний клан четвертого президента України Віктора Януковича. Вітчизняні журналісти неодноразово зазначали, що всім сімейним бізнесом Януковичів і їхніх партнерів керував первісток президента Олександр [16]. Його молодший брат Віктор був народним депутатом VI і VII скликань і активно працював у громадському секторі, вибудовуючи образ ефективного політичного лідера.

Таким чином, розуміння впливу принципів майорату і прімогенітури на сучасні практики успадкування капіталів є ключем до з’ясування внутрішніх механізмів реалізації політичного фамілізму в гібридних режимах, що відкриває широкі перспективи для діагностування пострадянських політичних режимів на предмет рівня поширення політичного фамілізму, можливостей його адгезії з корупцією й мутації у фамілізм аморальний.

Висновки. Політичний фамілізм передусім є аналітичною характеристикою специфіки делегування політичного капіталу (ресурсів влади) в межах кровноспорідненої групи (родини чи розширеної сім’ї, що включає осіб, котрі мають капітал довіри) в будь-якому політичному режимі. Саме тому в перспективі цей феномен може стати

кількісною величиною, до якої можна застосовувати порядкову шкалу, формуючи діапазонно-групові виміри.

Натомість аморальний фамілізм є якісним „діагнозом” конкретного політичного режиму, що свідчить про масове нехтування інтересами спільноти (суспільства, держави) заради зиску власної сім’ї. При цьому базові внутрішні механізми політичного фамілізму зумовлені історичними принципами успадкування (майорату та прімогенітури), що відображають логіку розбудови капіталістичних суспільств і відповідають їхнім потребам так само, як вимогам класичних національних держав з сильними владними інститутами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Banfield E. The Moral Basis of a Backward Society [Електронний ресурс] / E. Banfield. – Glencoe, Ill.: Free Press, 1958. – 188 p. – Режим доступу: <http://www.giannisilei.it/wp-content/uploads/pdf/Banfield.pdf>
2. Самброс А. Концептуальні межі поняття політичного фамілізму / А. Самброс // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія „Питання політології”. – 2014. – Вип. 26. – С. 94-100.
3. Fukuyama F. Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity / F. Fukuyama. – NY: Free Press, 1995. – 480 p.
4. Garzon A. Cultural change and familism [Електронний ресурс] / A. Garzon // Psicothema. – 2000. – Vol. 12, Sup. 1. – P. 45-54. – Режим доступу: <http://www.psicothema.es/pdf/397.pdf>
5. Ljunge M. Was Banfield Right? Family Ties and Civic Virtues [Електронний ресурс] / M. Ljunge // University Copenhagen and SITE. – Режим доступу: <http://users.unimi.it/brucchiluchino/X/familytiessep11.pdf>
6. Weber, M. The Protestant Ethic and the Rise of Capitalism [Електронний ресурс] / M. Weber. – NY: Courier Dover Publications, 2003. – 292 p. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/reference/archive/weber/protestant-ethic/>
7. Широканова А. Фамилизм как модель солидарности в посткоммунистических странах [Електронний ресурс] / А. Широканова // IV Очередной Всероссийский социологический конгресс „Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие”. Материалы конгресса. – Режим доступу: <http://www.ssa-rss.ru/files/File/congress2012/part61.pdf>
8. Данейко Е. Может ли преемником Лукашенко стать его сын? [Електронний ресурс] / Е. Данейко // Медиакомпания Deutsche Welle. 27.06.2013. – Режим доступу: <http://www.dw.de/может-ли-преемником-лукашенко-стать-его-старший-сын/a-16911777>
9. Walker S. Uzbekistan's feuding first family and the mystery of the president's missing daughter [Електронний ресурс] / S. Walker // The Guardian. – 16.07.2014. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/16/uzbekistan-feuding-first-family-mystery-president->

- missing-gulnara-karimova
10. Кубовская Е. Николае Чаушеску: коммунистический император [Электронный ресурс] / Е. Кубовская // Информационно-аналитическая газета „Первая Крымская”. – 2005. – №104. – Режим доступа: <http://1k.com.ua/104/details/9/1>
 11. Энгвалл Й. Кыргызское государство – это и есть коррупция [Электронный ресурс] / Й. Энгвалл // Электронный справочник специалиста по Центральной Азии „ЦентрАзия”. Интервью от 28.03.2013. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1377659100>
 12. Итоги выборов-2012: Группы влияния в ВР VII созыва [Электронный ресурс] // Открытое аналитическое исследование компании РБК-Украина. 27.11.2012. – Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/vyboru-articles/show/itogi-vyborov-2012-gruppy-vlianiya-v-vr-vii-sozyva-27112012144500>
 13. Антонов А. Институциональный кризис семьи и семейно-демографических структур в контексте социальных изменений и социального неравенства [Электронный ресурс] / А. Антонов // Социология. – 2014. – №1. – С. 3-20. – Режим доступа: <http://demographia.net/journal/2014-04/antonov>
 14. Murphy M. Kinship Glossary: symbols, terms, and concepts [Электронный ресурс] / М. Murphy // Department of Anthropology College of Arts and Sciences The University of Alabama. – Режим доступа: <http://anthropology.ua.edu/Faculty/murphy/436/kinship.htm>
 15. Пьюзо М. Крестный отец / М. Пьюзо. – М.: Эксмо, 2007 – 544 с.
 16. Лещенко С. Любі друзі Олександра Януковича [Электронный ресурс] / С. Лещенко // „Українська правда”. 7.11.2011. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/11/7/6738086/>

УДК 342.8

Макаренко А.С.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Розглядається питання виборчої інженерії в умовах політичної нестабільності держави. Визначається специфіка проведення та ролі виборів у країнах, котрі не мають стійкої політичної системи та/або перебувають у процесі переходу від авторитаризму до демократії. Ставиться питання про вплив електорального процесу на зміну або збереження існуючої влади, тяжіння держави до демократичного або авторитарного ладу. Визначаються проблеми та необхідні напрямки застосування електоральної інженерії в контексті становлення ефективної політичної системи та запобігання розгортання насилля та силової боротьби.

Ключові слова: вибори, політична нестабільність, гібридні режими, електоральна система, виборча інженерія.

Макаренко А.С.

ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ ИНЖЕНЕРИЯ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Рассматривается понятие избирательной инженерии в условиях политической нестабильности государства. Определяется специфика проведения и роли выборов в странах, где отсутствует устойчивая политическая система и/или происходит процесс перехода от авторитаризма к демократии. Поднимается вопрос влияния электорального процесса на смену или сохранение существующей власти, тяготения государства к авторитарному или демократическому режиму. Определяются проблемы и необходимые направления применения электоральной инженерии в контексте становления эффективной политической системы и предупреждения возникновения насилия и силовой борьбы.

Ключевые слова: выборы, политическая нестабильность, гибридные режими, электоральная система, избирательная инженерия.